

سازهای مورد استفاده در منطقه جنوب خراسان شامل سرنا، دوسازه، نی، دهل، دایره می باشد که در این مقاله به صورت مختصر به بررسی این سازها می پردازیم.

الف - سازهای بادی

سرنا:

این ساز در اغلب مناطق ایران نواخته می شود و در هر منطقه، اسامی مختلفی به خود می گیرد. مانند زرنا، سرنا، و در جنوب خراسان به آن نام «ساز» اطلاق می شود. این ساز را اغلب در مجالس جشن و سرور می نوازند.

سازهای بادی به دو دسته تقسیم می شوند. ۱- بادی برنجی ۲- بادی چوبی. این دو دسته هر کدام زیر گروههایی دارند مثلاً بادی چوبی به دو دسته: الف) قمیش دار ب) بدون قمیش تقسیم می شود. که قمیش دارها خود شامل دوزبانه ای و تک زبانه ای هستند.

سرنا از دسته سازهای بادی چوبی قمیش دار دوزبانه ای محسوب می شود. شکل آن مانند مخروط است و اجزاء تشکیل دهنده آن عبارت است از:

۱- زبانه (قمیش) که خود دارای اجزای الف) میل ب) بچه (دوشاخه) می باشد. جنس قمیش از یک نوع نی می باشد این قمیش به وسیله یک رابط که به آن میل گفته می شود به بدنه متصل می گردد. در امتداد این میل، بچه (دوشاخه) قرار می گیرد و تا حدود سوراخ سوم سرنا در داخل بدنه امتداد دارد. بین قمیش و میل، تکیه گاهی برای لبهای نوازنده قرار می گیرد که از جنس صدف، استخوان یا پلاستیک بوده و به شکل یک صفحه دایره یا بیضی شکل

می باشد. البته در سرنای گناباد قسمت «بچه» دیده نمی شود. و در ازای آن قسمت میل بلندتر می باشد.

۲- لوله صوتی که به شکل مخروط بوده و سوراخهایی روی آن تعبیه می شود. در مناطق مختلف ممکن است تعداد سوراخها فرق کنند. فرضاً در جنوب خراسان تعداد سوراخهای لوله صوتی شش عدد و همچنین یک سوراخ در پشت ساز قرار دارد. جنس سرنا از چوب زردآلو و یا توت می باشد. در بعضی از سرناها مانند سرنای گناباد نزدیک دهانه سرنا یک سوراخ کوچک قرار دارد که این سوراخ برای گرفتن صداهای اضافی است و روی آن انگشت گذاری نمی شود.

وسعت صدائی این ساز حدود یک اکتا و و یک نت می باشد که گاهی اوقات نوازندهای چیره دست فواصل بیشتری از دیگر نوازنده ها از این ساز می گیرند. قبل از نواختن، نوازنده زبانه ساز را با آب دهان خیس می کند. طرز دیدن در این ساز بدین ترتیب است که نوازنده ششهای خود را پر از هوا می کند و هنگام نواختن، هوا را به دهان منتقل می کند و قبل از اینکه هوای انباشته شده در ششها و دهان به اتمام برسد از راه بینی دوباره ششها را پر از هوا می کند و بدین ترتیب بدون اینکه صدای ساز قطع شود، نوازنده نفس گیری می کند. به این شیوه نفس گیری «دم گردان» و یا «نفس گردان» می گویند. البته این شیوه نفس گیری مشکل می باشد هنگام نفس گرفتن از بینی فشار زیادی به صورت و لبهای نوازنده وارد می شود. بعضی از نوازندگان چیره دست این فرم نفس گیری را به صورتی انجام می دهند که هیچ گونه صدای زائدی شنیده نمی شود. «نفس گیری» نه تنها در سرنا

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

موسیقی نواحی مختلف
موسیقی در ایران

سازشناسی

• احمد مهدوی مقدم جنوب خراسان

بلکه در دو ساز و نی نیز به همین شیوه می باشد.

سرنا در تمام نواحی جنوبی خراسان نواخته می شود. تفاوت این ساز در مناطق مختلف این ناحیه در اندازه طول ساز و قطر دهانه مخروط (بدنه) می باشد.

نام شهر	طول سرنا	طول قمیش	دهانه مخروط	تعداد سوراخها
گناباد	۳۷/۵cm	۱۰/۵cm	۱۰ cm	۶
فردوس	۳۵cm	۱۰ cm	۸cm	۶
قاین	۳۵cm	۵cm	۷cm	۶
بیرجند	۳۵cm	۱۱cm	۸cm	۶

دوسازه:

این ساز در بعضی از نواحی ایران دارای اسامی مختلفی از قبیل دونی، جفتی، قشمه و دوزله می باشد. این ساز را در جنوب خراسان «دوسازه» می نامند. دوسازه، دارای سابقه بسیار قدیمی می باشد. فارابی این ساز را مزمارالمثنی یا مزدوج خوانده است و بعضی از قدما آن را دو آهنگ نیز لقب داده اند. این ساز از خانواده سازهای بادی چوبی قمیش دار محسوب می شود. دوسازه از دو قسمت تشکیل شده است:

۱- زیانه: دوسازه جزء سازهای تک زیانه ای مضاعف می باشد. جنس زیانه از نی است، این زیانه از نی باریکی ساخته می شود که قسمتی از روی آن را به موازات طول نی برش می دهند. زبان دوسازه از یک طرف مسدود است و از طرف دیگر باز است و طرز قرار گرفتن آن روی بدنه به شکلی است که طرف باز آن در داخل بدنه قرار می گیرد. این زیانه

تقریباً بین ۴ تا ۶ سانتی متر است.

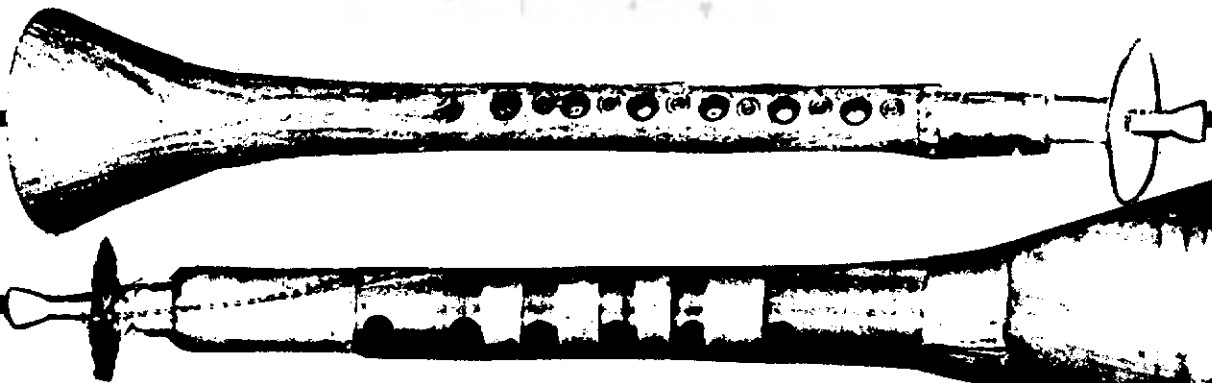
در هنگام نواختن دوسازه، زیانه را باید خیس کنند. همانگونه که گفته شد این ساز دوزبانه دارد که در منطقه گناباد، به زیانه «سوک» گفته می شود. این دویابند به صورت هم صدا باشند اگر صدای حاصله بنظر نوازنده هم صدا نباشد با جلو و عقب کشیدن زیانه ها آنرا به اصطلاح خودشان جفت می کنند.

۲- لوله های صوتی، که سوراخها روی آن تعبیه می شود. جنس این لوله ها از نی، استخوان و یا لوله های فلزی می باشند. ولی دوسازه استخوانی خوش صداتر و پخته تر از دیگر سازه ها می باشد. زیانه ها بر روی این لوله های صوتی قرار می گیرند و این لوله های صوتی به وسیله نخ یا هرچیز دیگری به همدیگر چسبانده می شوند.

این ساز دارای ۵ سوراخ است که این سوراخها روی ساز و به موازات یکدیگر قرار می گیرند. وسعت صدائی این ساز حدود شش نت است. شیوه نفس گیری در این ساز همانند سرنا می باشد. از دو سازه در مراسم جشن و سرور استفاده می شود. ولی متأسفانه این ساز در جنوب خراسان تقریباً مهجور یا منسوخ گردیده، بجز منطقه گناباد که دوسازه هنوز اقتدار خود را از دست نداده است.

نام شهر	طول سازه	طول قمیش	تعداد سوراخها
گناباد	۱۶/۳ cm	۶ cm	۵

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نی:

نی از قدیمی ترین سازهای محلی می باشد. این ساز در تمام نقاط ایران دیده می شود. و همیشه در غم و شادی این مردم شریک بوده است در جنوب خراسان همواره به همراه آوازهای محلی این ساز قرین خوانندگان بوده و در بعضی از مناطق مانند فردوس در مراسم جشن و سرور (رقصهای محلی) از این ساز استفاده می شود.

در جنوب خراسان جنس نی بیشتر از لوله های فلزی می باشد. به استثناء فردوس که جنس نی از چوب است همچنین نواختن نی در این منطقه به صورت لیبی می باشد. به این صورت که نوازنده با جمع کردن لبها و گذاشتن نی در یک گوشه از لب خود، در آن می دمند.

نی دارای پنج سوراخ در رو و یک سوراخ به موازات این سوراخها در پشت می باشد. طول و قطر نی بر حسب زیر و بم بودن ساز تغییر می کند.

در فردوس قطر دهانه بالا و پائین یکی نیستند بلکه در پائین نی قطر دهانه کوچکتر می شود و به اصطلاح نی نوازان به صورت «دم ماری» می باشد. طریقه نفس گیری در این ساز به صورت نفس گردان می باشد. بعضی از نوازندگان دو نوع صدا را از نی اخذ می کنند. یکی صدای بم و دیگری صدای دور که از اختلاط بم و زیر است. البته این نوع دوم را نمی توان به مهارت نوازنده نسبت داد. چون بعضی اوقات به دلیل اینکه نوازنده نمی تواند صدای زیر ساز را به خوبی اجرا کند، ناگزیر از این اختلاط صدا می باشد.

استفاده می کنند. دست چپ دهل در مناطق جنوبی خراسان مانند بیرجند و قائن با دیگر مناطق فرق دارد. و این طرز نواختن، تحت تأثیر نواحی شمال بلوچستان (سرحدی) می باشد به این ترتیب که یک چوب تخت به اندازه ۲۵ تا ۲۰ سانتی متر را، با نخ به انگشت وسطی می بندند. ولی در دیگر نواحی جنوب خراسان برای دست چپ دهل، یک تکه نازک از جنس چوب انار و یا از دیگر چوبهای قابل انعطاف استفاده می شود. و طرز گرفتن این چوب مانند بدست گرفتن خودکار یا مداد می باشد.

اندازه های دهل در مناطق مختلف فرق می کند و این فرق، در قطر طوق دهل می باشد. طوق دهل را گاهی از ورقه های فلزی هم می سازد. ولی دهل چوبی بهتر و خوش صداتر می باشد.

نام شهر	قطر دهانه دهل	قطر طوق دهل
گناباد	۶۵ cm	۲۰ cm
فردوس	۶۷ cm	۲۵ cm
قاین	۶۰-۶۵ cm	۴۰ cm
بیرجند	۶۰-۷۰ cm	۳۵-۴۰ cm

دایره:

دایره جزء سازهای کوبه ای محسوب می شود. اندازه های مختلفی دارد. تشکیل شده از یک طوق چوبی باریک، طوری که یک طرف آن را پوست کشیده اند. پوست دایره از پوست آهو، بز و یا بره گوسفند می باشد. به وسیله انگشتان دو دست نواخته می شود گاهی نوازنده ها در حالت نشسته دایره را روی زمین می گذارد و بالای دایره را به پاها تکیه می دهد و مشغول نواختن می شود. برخی دیگر از نوازندگان مانند نواختن «دف» دایره را می نوازند.

دایره اندازه های مختلفی دارد. دایره که در همنازی بانی و آواز مورد استفاده قرار می گیرد، کوچک است و حداکثر قطر آن به ۵۰ سانتیمتر می رسد. دایره ای که در همنازی با دوسازه، مورد استفاده قرار می گیرد، در اصل همان «دف» می باشد که در جنوب خراسان به آن هم دایره گویند. قطر این دایره به اندازه قطر دهانه دهل می باشد. ۷۰ تا ۶۰ cm

در بیرجند بعضی از دایره ها دوازده ترک می باشند و به صورت یک دوازده ضلعی ساخته می شوند. البته این شاید به خاطر سهولت در ساختن دایره باشد اما در طرز نواختن هیچ اختلافی ندارند.

اندازه دایره در تمام شهرها یکی می باشد و فرق خاصی باهم ندارند

ب - سازهای کوبه ای

دُهل:

دُهل از دسته سازهای کوبه ای می باشد. این ساز همواره به همراه سرنا نواخته می شود. دهل از یک طوق چوبی که به دو طرف آن پوست کشیده شده تشکیل می شود. پوست دهل از پوست گوساله، بز، شتر، می باشد. پوست به حلقه چوبی متصل است که به صورت کشوئی با طوق دهل جفت می شود. و این حلقه ها در دو طرف دهل قرار می گیرند و با طنابی به هم وصل می شوند. این طناب برای تنظیم پوست دهل نیز می باشد.

این ساز به وسیله دو عدد چوب نواخته می شود. برای دست راست از یک چوب که به صورت دهلی شکل است

نام شهر	طول نی	قطر نی	تعداد سوراخها	جنس نی
گناباد	۴۰ cm	۱/۵cm	۵+۱	فلز
فردوس	۴۳ cm	۱/۴cm	۵+۱	چوب عتاب
قاین	۴۰ cm	۱/۵cm	۵+۱	فلز
بیرجند	۴۵ cm	۱۱/۵cm	۵+۱	فلز

موسیقی در جهان